

UN ROMÀNTIC FRANCÉS ENAMORAT DEL PALMERAR. ELX EN EL *VOYAGE EN ESPAGNE* D'EUGÈNE POITOU (1866)

Javier BROTONS GONZÁLEZ

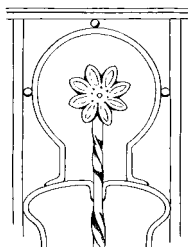
Resum: Eugène Louis Poitou (1815-1880) nasqué a Angers (França). Va fer carrera com a magistrat, i també va ser reconegut com a especialista en literatura francesa i entre els filòsofs francesos del seu temps; a més, va ser afeccionat als viatges i escriptor. Viatjà per Espanya en la primavera de 1866 acompanyat de la seua família, i d'aquest viatge ens va deixar el llibre *Voyage en Espagne* publicat el 1869, acompanyat de nombrosos gravats de Valentin Foulquier. Aquest típic viatger romàntic ens va deixar una de les descripcions més entusiastes del Palmerar d'Elx i de la població, juntament amb algunes notes sobre l'aprofitament econòmic de la palmera i sobre els paisatges que envoltaven la ciutat. Des d'aquí va visitar Múrcia, i el seu pas pel Baix Segura a la recerca de l'estació de tren d'Oriola se'ns presenta com una de les anècdotes més gracioses que podem trobar entre els nombrosos relats de viatges per les nostres terres.

Paraules clau: Eugène Poitou, Palm Grove d'Elx, Valentin Foulquier, viatgers romàntics, viatges per Espanya.

Title: A French Romantic in love with the Palm Grove. Elx in *Voyage en Espagne* by Eugène Poitou (1866)

Abstract: Eugène Louis Poitou (1815-1880) was born in Angers (France). He took a degree as a magistrate, and was also recognized as a specialist in French literature and French philosophers of his time; he was a travel enthusiast and writer, too. He travelled around Spain in the spring of 1866 with his family, and this trip gave us the book "Voyage en Espagne," published in 1869. It was accompanied by numerous engravings of Valentin Foulquier. He was a typical romantic traveller and he left us one of the most enthusiastic descriptions of Elx's Palm Grove and the town, along with some notes on the economic use of the palm and the landscapes surrounding the city. He visited Murcia from here, and the passage through the Vega Baja in search of the train station in Orihuela is presented as one of the funniest stories we can find among the many travel accounts of our land.

Keywords: Eugène Poitou, palm grove of Elx, Valentin Foulquier, romantic travelers, travels in Spain.



INTRODUCCIÓ¹

Cada vegada són més els estudiosos que s'acosten al món dels viatges i viatgers per contrastar les fonts històriques tradicionals amb els testimonis de primera mà dels qui van visitar els diferents llocs de la nostra geografia. No hi ha cap dubte que els testimonis d'aquests visitants, forans o nadius, presenten una visió diferent a la que ens tenia acostumats la historiografia tradicional, fonamentalment perquè els seus objectius eren ben diferents i la seua narració molt més propera que la d'historiadors posteriors en el temps. Sembla evident que no podem prendre com a indiscutibles els testimonis d'aquests viatgers; però, tampoc podem oblidar, com fins ara, uns documents de primera mà que poden ajudar a un coneixement molt més universal dels successos històrics i els espais que els van servir d'escenari.

Per la nostra part, ja fa temps que recopilem llibres de viatges per Espanya que incloguen referències a Elx. En aquesta recerca hem trobat passatges de molt divers interès, extensió i qualitat. Un dels més notables és el que ens proposem analitzar i reproduir en el següent estudi, no tant per la varietat d'informació aportada, sinó per la importància que el viatger dóna en la seua visita a la nostra ciutat en el global de l'obra. Aquest relat presenta el valor afegit d'anar il·lustrat amb diversos gravats d'Elx i Crevillent, molt poc difosos fins ara. Per contextualitzar l'obra que comentarem, farem una petita introducció sobre els llibres de viatges per Espanya, centrant-nos en els del segle XIX i, especialment, en els realitzats sota la influència del Romanticisme, per ser el corrent literari en el qual emmarquem aquest llibre.

1. ELS VIATGES PER ESPANYA AL SEGLE XIX²

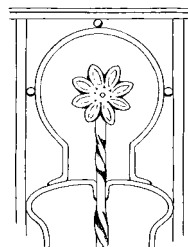
Si bé entre els segles XVI i XVIII Espanya havia estat en part aïllada de la resta d'Europa, des de principis del segle XIX va experimentar un espectacular increment de visitants forans al nostre país. Són diversos els factors que ens poden ajudar a explicar aquest fenomen.

En primer lloc, les vicissituds històriques per les quals passà Espanya en el primer terç de segle (guerra del Francès, invasió dels cent mil fills de Sant Lluís, guerres carlines, etc.), fa que nombroses tropes recorreguen la Península en el transcurs dels diferents esdeveniments militars. Molts d'aquests militars van deixar constància escrita de les seues experiències. Un altre factor que ens ajudarà a explicar l'auge dels viatgers en aquest segle és l'efecte que va tenir el triomf del moviment romàntic a Europa. El mite orientalista tindrà a l'Espanya vuitcentista una destinació més propera, i per descomptat més barata que el nord d'Àfrica. En aquest sentit, els palmerars elxans seran el paradigma de paisatge africà per a tots els que ens visitaren. L'últim factor és d'índole econòmica i tecnològica: la Revolució Industrial elevà considera-

¹ Agraïsc a Rosa Anna Albero la revisió i els comentaris sobre la forma i el contingut d'aquest article.

² Javier BROTONS, «Las ciudades alicantinas de Castelar vistas por los viajeros extranjeros», en *Castelar y su tiempo*, Ajuntament de Petrer, Petrer, 2001.

blement el nivell de vida de les nacions d'Europa occidental; el turisme, hereu del *grand tour* il·lustrat de caràcter educatiu i elitista, adquireix ara un aspecte més lúdic i generalitzat. Així mateix, la millora en els mitjans de transport (camins, canals, vaixells de vapor i, fonamentalment, el ferrocarril) posà la possibilitat de viatjar a l'abast de l'economia d'unes classes mitjanes cada vegada més nombroses. Juntament amb l'increment de viatgers, s'experimentà un augment extraordinari de publicacions relatives a viatges per Espanya, motivat, sens dubte, per la forta demanda d'aquest tipus de lectures per part del públic.



2. ELS LLIBRES DELS VIATGERS ROMÀNTICS

Aquests llibres es van escriure, en la seua major part, en el segon terç del segle, i pertanyen a aquest grup les obres mestres del gènere i el viatge que ens ocupa. Són els més ben escrits i els més interessants, els que més decisivament han influït en la creació i difusió d'una determinada imatge d'Espanya. Els seus autors, Washington Irving, Richard Ford, Théophile Gautier, George Borrow, Prosper Mérimée, Hans Christian Andersen, etc., són universalment coneguts.

Espanya, en els inicis de la industrialització i encara afectada per les seqüeles de les guerres abans esmentades, provoca a aquests viatgers la impressió d'un país endarrerit, en estat natural, primitiu, salvatge; impressió ressaltada per l'aridesa del paisatge i el clima extrem de la Península. D'altra banda, el Romanticisme havia exaltat la literatura espanyola del Segle d'Or i convertit Espanya en país romàntic per excel·lència. Amb la reivindicació de l'edat mitjana que fan romàntics, l'empremta de la cultura musulmana a Espanya cobra un nou valor i es converteix en el principal suport del clixé com a país exòtic, oriental, gairebé africà.³ A tot això hem d'afegir el component d'aventura amb riscos controlats que suposen la incomoditat de carreteres i allotjaments i el perill dels saltejadors de camins que infesten el país,⁴ encara que l'expansió incipient del ferrocarril i la creació de la guàrdia civil el 1844 comencen a desvirtuar aquestes característiques.

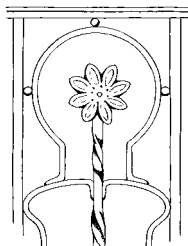
Aquesta Espanya, a cavall entre la tradició i la modernitat, és la que es trobaran l'escriptor Eugène Poitou i el gravador Valentin Foulquier quan, a la primavera de 1866, recorren el nostre país. Coneguem una mica més sobre aquests viatgers.

3. L'AUTOR: EUGÈNE POITOU

Eugène Louis Poitou va nàixer a Angers el 1815. Després d'acabar brillantment els seus estudis al Liceu de la seua ciutat natal, es va traslladar a París per realitzar estudis de dret. Va tornar a exercir d'advocat a Angers, on va destacar de manera que aviat va ser captat per a la carrera judicial. Ja el 1840, amb tot just 25 anys, va ser nomenat jutge

³ Manuel BERNAL RODRÍGUEZ, *La Andalucía de los libros de viajes del siglo XIX*, Biblioteca de la Cultura Andaluza, Sevilla, 1985, p. 14.

⁴ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, «Polvo y chinches. Viajes por España en diligencia», *La Aventura de la Historia*, 55 (2003).



substitut a Laval; continuà la seua carrera en els jutjats de Le Mans i Angers i, després, fou jutge de primera instància en el tribunal d'Angers i conseller a la cort d'aquesta ciutat a partir de 1856. La seua tasca com a jurista i els seus estudis sobre les llibertats civils li van valer el reconeixement del govern francès, que el va nomenar, successivament, Cavaller de la Legió d'Honor (1862) i oficial de la mateixa orde (1870).⁵

Paral·lelament, Poitou manifestà un gust molt viu per la literatura; de fet, publicà diversos treballs, consagrats a Alfred Muset, a la novel·la i al teatre francès contemporani i als filòsofs francesos del seu temps. Finalment, va efectuar diversos viatges, a Egipte i a Espanya, dels quals ens va deixar testimoni escrit en les seues publicacions *Un Hiver en Egypte* (1860), *Voyage en Espagne* (1869), que va ser reeditada en nombroses ocasions i traduïda a l'anglès, i finalment *Souvenirs d'Espagne* (1880), igualment reeditada.⁶ En aquesta faceta literària va tenir una estreta relació amb l'editor Alfred Mame, assentat a Tours, però originari d'Angers. Molt probablement fou aquest editor qui el posà en contacte amb l'il·lustrador Foulquier, que també treballava per a ell.

Aviat es va veure afectat per seriosos problemes de salut que el van obligar a traslladar la seua residència a latituds més temperades, en concret a Toulon, on va morir envoltat de la seua família l'1 de febrer de 1880.

4. L'IL·LUSTRADOR: VALENTIN FOULQUIER

Jean Antoine Valentin Foulquier va néixer a París el 1822. En el seus inicis, va aprendre a dibuixar de manera autodidacta, i va començar a ser conegut als 20 anys per les seues xilografies de la *Vie des Saints* de l'editor parisenc H.-L. Delloye. El 1848 va col·laborar amb *L'Illustration*, però durant algun temps va estar sense feina: passà moments de veritable dificultat, fins al punt de veure's obligat a treballar com a comptable i «xic per a tot» en un magatzem de carbó, i gràcies a un amic, en un lloc de «secretària» (segons les seues pròpies i sornegueres paraules) al servei de bugaderia del Pont-au-Change. Durant aquests moments dolents no abandonà el dibuix: creà nombrosos croquis del natural, i començà a fer gravats a l'aiguafort cap a 1850.⁷

En els primers anys de la dècada de 1850, va ser alumne del pintor Abel de Pujol, que al seu torn havia estat deixeble del gran Jacques Louis David. Posteriorment va passar al taller del pintor Jules Dupré, membre de l'escola de Barbizon. A partir de finals dels cinquanta començà el millor de la seua producció artística, amb la seua participació en la il·lustració de l'obra del comte de Cheigné *Les contes rémois*. La crítica va afirmar de Foulquier que es tractava d'«un talent fora de sèrie [...] els dibuixos rivalitzen en gràcia, en encant, en veracitat i en esperit amb els del seu mestre».⁸

⁵ Camille BOURCIER, «M. L.-Eugène Poitou», *Revue Historique, Littéraire et archéologique de l'Anjou*, t. 24, (1880), p. 99 i s.

⁶ Bartolomé BENNASSAR - Lucile BENNASSAR, *Le voyage en Espagne. Anthologie des voyageurs français et francophones du XVI au XIX siècle*, Éditions Robert Laffont, París, 1998, p. 1.231.

⁷ Henri BÉRIALDI, *Graveurs du XIX siècle. Guide de l'amateur d'estampes modernes*, vol. VI, París, 1887, p. 152 i s.

⁸ Jules CLARETIE, «Opinion des journaux», *Les contes rémois*, París, 1868⁷, p. 303.

Des d'aquest moment se succeeixen col·laboracions amb diverses revistes de l'època, com *L'illustration*, *Journal pour tous*, *Musée des familles*, *Tour du monde*, *Magazin pittoresque* i amb les editorials Hachette i Mame. D'aquesta època són els seus aiguaforts per a la col·lecció de *Chefs-d'oeuvre de la Littérature du XVII^e siècle*, i per a la reedició de 1887 de *La cartoixa de Parma* de Stendhal, que estan considerades les seues millors obres. Com altres artistes del seu temps, es traslladà a viure a L'Isle-Adam, una petita població al nord-oest de París, situada a la vall del riu Oise, coneguda com la «vall dels pintors». A sa casa de l'avinguda París, morí l'octubre de 1896 per una crisi cardíaca, a l'edat de 74 anys;⁹ fou soterrat al famós cementiri parisenc de Père-Lachaise.

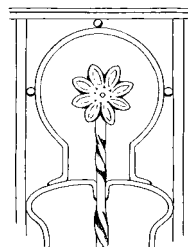


Fig. 1: bust de V. Foulquier a la seua tomba del cementiri Père-Lachaise, París.

5. L'OBRA *VOYAGE EN ESPAGNE*¹⁰

L'obra d'Eugène Poitou titulada *Voyage en Espagne* va ser publicada el 1869 per l'editorial Alfred Mame & fils, de la ciutat francesa de Tours. Va ocupar 483 pàgines, en vuitena, que anaven profusament il·lustrades amb prop de 150 xilografies de Valentin Foulquier. Degué gaudir de notable èxit, ja que se'n van publicar fins a tres reedicions en la mateixa editorial, els anys 1879, 1882 i 1889 (aquesta última ja mort l'autor). L'editorial també va publicar el 1880 una versió una mica resumida, també il·lustrada, amb el títol *Souvenirs d'Espagne*, reeditada un any després.

⁹ *La Chronique des arts et de la curiosité*, París, 1896, p. 320.

¹⁰ L'obra que ens ocupa està catalogada des de l'estudi ja clàssic de Foulché-Delbosc, les dades s'han vist reproduïdes en els repertoris posteriors d'Arturo Farinelli (*Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el s. XIX. Nuevas y antiguas divagaciones bibliográficas*, t. III, Accademia d'Italia, Florència, 1944, p. 249) i Carlos García-Romeral (*Bio-bibliografía de viajeros por España y Portugal, siglo XIX*), Ollero y Ramos Editores, Madrid, 1999, p. 373; *Diccionario Biobibliográfico de viajeros por España y Portugal*, Ollero y Ramos Editores, Madrid, 2010, p. 321). Vegeu també Raymond FOULCHÉ-DELBOSC, *Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal*, 1896, p. 261 (reedició facsímil de Julio Ollero Editor, Madrid, 1991).

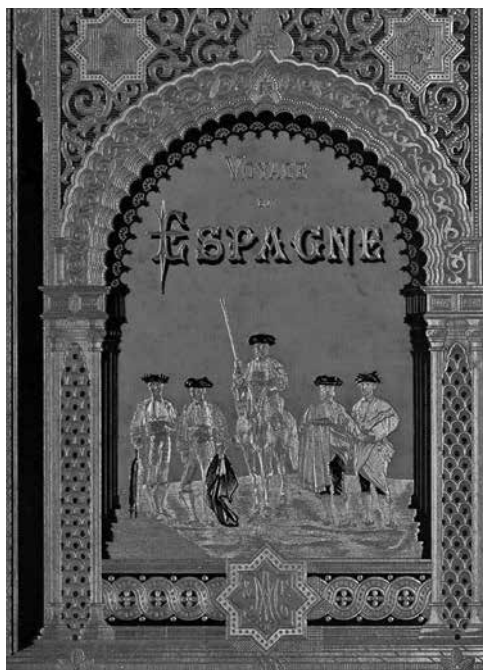
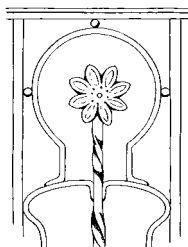


Fig. 2: portada del *Voyage en Espagne* de Poitou, edició de 1880.

¹¹ Aquest comentari traduït és el que utilitzem en les figures que acompanyen aquest article.

¹² Cristina TORRES FONTES, *Viajes de extranjeros por el reino de Murcia*, vol. III, Asamblea Regional - Real Academia Alfonso X el Sabio, Murcia, 1996, p. 859 i s.

¹³ Marie Christine del CASTILLO (trad.), *Viaje por Andalucía en 1866*, Renacimiento, Sevilla, 2004.

¹⁴ Juan A. SANTOS (trad.), *Madrid en la prosa de viaje*, vol. III, Comunidad de Madrid, Madrid, 1994, p. 271-272

¹⁵ Martín de ANGUIOZAR (trad.): «Viaje a España en 1866: Provincias vascas», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, t. 19 (1928), p. 638-647.

L'obra va ser traduïda a l'anglès per William H. Davenport Adams, periodista i escriptor, que la va publicar el 1873 sota el títol *Spain and its people: a record of recent travel, with historical and topographical notes*, a l'editorial T. Nelson de Londres, respectant les il·lustracions de V. Foulquier, que en aquest cas portaven un comentari al peu,¹¹ a diferència de les edicions franceses en les quals no anaven acompanyades de cap text.

Abans de la primera edició, se'n van publicar alguns capítols. El primer, titulat «Notes d'un voyage en Espagne» va aparèixer en el número 27 de la *Revue Nationale et Étrangère*, d'abril de 1867 (p. 189-192). Curiosament, Poitou tria per a la seua pre-publicació el passatge en el qual descriu la ciutat d'Elx, cosa que no deixa de ser indicativa de la profunda impressió que la nostra ciutat li va causar. L'altre capítol apareix en la revista d'àmbit provincial *Revue Historique, Littéraire et archéologique de l'Anjou*: en el número de 1867 va publicar un llarg apartat dedicat al Museu del Prado («Le Musée de Madrid», p. 365-383), amb el qual el nostre autor va quedar impressionat.

L'obra roman inèdita en espanyol, encara que hi ha traduccions de fragments referits a Múrcia,¹² Andalusia,¹³ Madrid¹⁴ i el País Basc.¹⁵

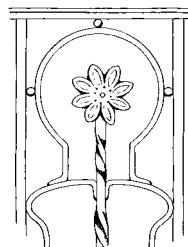
5.1. El viatge

El *Voyage en Espagne* de Poitou recorre Espanya de nord a sud, tornant pel Mediterrani fins a Alacant. i després una altra vegada per l'interior fins al País Basc. L'itinerari és el següent: Baiona, Biarritz, Hondarríbia, Sant Sebastià, Alsasua, Pamplona, Saragossa, Madrid, Venta de Cadenas, serra Morena, Bailén, Andújar, Còrdova, Sevilla, Xerez de la Frontera, Cadis, Gibraltar, Màlaga, Granada, Màlaga, Alacant, Elx, Oriola, Múrcia, Aranjuez, Toledo, Madrid (excursió a El Escorial), Àvila, Burgos, Vitòria i Hendaia. Segons ens informa el mateix Poitou en el primer capítol, el viatge el va fer acompanyat de la seua família i d'un compatriota, a qui en tot moment es referirà com M. de L., que després d'una llarga estada a Espanya coneixia la llengua i els costums del país. Encara que segons el nostre autor Espanya havia progressat molt en els últims anys, i viatjar-hi ja no era una empresa heroica, desaconsella totalment recórrer-la sense l'auxili d'algú com l'esmentat M. de L. També formava part de la comitiva el dibuixant i gravador Valentin Foulquier, que s'encarregà a la tornada d'il·lustrar el llibre del viatge.¹⁶

Encara que el relat no segueix format de diari i, per tant, són escasses les referències cronològiques, de les dades presents es pot inferir que el viatge s'inicia al voltant del quinze de març, i finalitza, després d'una estada de dos mesos, a mitjans de maig. La major part del viatge es realitza en ferrocarril, encara que determinades etapes s'han de completar en diligència, i també s'hi inclouen alguns trajectes en vaixell al sud-est peninsular.

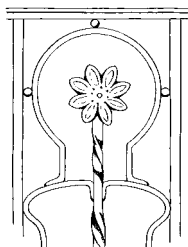
En el relat trobem tractats aspectes polítics, legislatius i socials del país, encara que també s'hi descriuen paisatges i gents, monuments (principalment amb reminiscències àrabs) i quadres, i molts passatges històrics, dels quals sembla que Poitou s'havia documentat profusament abans i després del viatge. En general ens dona una visió molt crítica i negativa del país, d'acord amb el canvi de tendència que experimenten els llibres de viatges de l'època: després de l'entusiasme romàntic dels viatgers francesos de la primera meitat del segle, s'observa, a partir d'escriptors com Poitou, una progressiva decepció dels viatgers que visiten el nostre país.¹⁷

El llibre presenta nombroses il·lustracions en blanc i negre de l'esmentat Foulquier, que acompanyen el text escrit; n'hi ha de tot tipus: escenes referides a les llegendes o històries explicades en el relat, dones o homes descrits, esglésies o monuments, paisatges, reproduccions de quadres de pintors, escenes del camp, etc. En l'inici de cada capítol, la primera lletra és capital, i adornada amb dibuixos concernents al contingut, tot i que en posteriors edicions aquests ornaments passen a formar part del cos del text.



¹⁶ Encara que hi ha antecedents similars d'artista i escriptor viatjant junts, com el cas de Doré i Davillier, no era infreqüent que l'il·lustrador treballés des de casa, a partir d'imatges ja publicades o sorgides de la seua imaginació a partir de les descripcions del relat. Només un comentari de Poitou ens permet confirmar la presència de Foulquier en el viatge. En la pàgina 326 ens diu, referint-se a un dels seus acompanyants, que «era l'espíritual artista el llapis del qual, en cada pàgina d'aquest llibre, fa reviuere Espanya amb tanta subtileza i veracitat».

¹⁷ María Elena BAYNAT MONREAL, «La sociedad española del siglo XIX según el *Viaje a España* de Eugène Poitou», Àngels SANTA BAÑERES - Cristina SOLÉ I CASTELLS (coords.), *Texto y sociedad en las letras francesas y francófonas*, Universitat de Lleida, Lleida, 2009, p. 240.



5.2. Elx en el relat

El pas per la nostra ciutat ve reflectit en el capítol XI. L'estada a Granada s'havia perllongat de manera involuntària. La intenció era dirigir-se a Màlaga per embarcar cap a Alacant, però en el primer intent se'ls espatlla la diligència, i en el segon els passa un desgraciat accident. Tenint totes les seues pertinences ja carregades a la diligència que els ha de portar de Granada a Màlaga, a M. de L. se li dispara la pistola i fereix un local. Les vicissituds que se succeeixen a continuació són un catàleg dels mals que afligien a Espanya en l'època: xenofòbia, justícia lenta i corrupta, picaresca, etc. En qualsevol cas, després d'uns quants dies deixen l'assumpte encarrilat, una vegada aconseguida la llibertat sota fiança del seu amic, que ha de romandre a Granada per ordre judicial, per la qual cosa continuen sense ell.

El 27 d'abril prenen a Màlaga un paquebot que els porta a Alacant, i arriben a les 2 de la matinada al port, que troben tancat. Quan aconsegueixen desembarcar s'allotgen a la Fonda del Vapor, regentada per un italià que els convenç que no poden marxar d'allà sense visitar Elx. Com que Alacant els sembla una ciutat sense interès, «no hi ha, en efecte, res a veure a Alacant», s'encaminen a Elx, «una de les ciutats més originals i més pintoresques d'Espanya» guiats pel seu amfitrió italià. Es desplacen en diligència per un camí polsegós que travessa uns camps ressecs i pedregosos,¹⁸ però a mesura que s'acosten a la nostra ciutat el paisatge va canviant: camps cultivats, oliveres, garrofers, figueres, ametlers, vinyes, i per descomptat, els primers grups de palmeres, el nombre de les quals augmenta a poc a poc. I de sobte, l'Orient. La impressió que li causa el palmerar és absoluta. Les palmeres, que xifra en 30 000 o 40 000, li semblen arbres vigorosos de gran grossor i altura (de 12 a 18 metres), alineats en la clàssica distribució quadrangular dels horts que als elxans resulta tan familiar.

La descripció de la ciutat, feta des del privilegiat mirador que és la torre de la Basílica de Santa Maria, incideix en el tòpic, «totes les cases han conservat fidelment el seu caràcter àrab, les finestres estretes, els sostres en terrasses [...] fins i tot l'església d'Elx està rematada per una cúpula revestida de teules verdes que li donen un aire de falsa mesquita [...] em creia per moments transportat a les ribes del Nil». Remata les seues expressions d'entusiasme parafrasejant un vell adagi popular «no existeix, ni a Espanya ni a Europa, res semblant a aquesta terra d'Elx».¹⁹

A continuació dedica unes línies a explicar l'aprofitament econòmic de les palmeres; afirma, amb notable exageració, que «la ciutat viu en gran part de les seues palmeres». Comenta l'obtenció de la palma blanca i la seua artesanía, i fa referència al costum de col·locar les palmes blanques als balcons per tal d'evitar la caiguda del llamp. En el passeig pel palmerar observen aquest singular aprofitament dels agricul-

¹⁸ Encara que el ferrocarril ja arribava a Alacant i a Múrcia, la línia que uniria aquestes capitals passant per Elx no s'inaugurà fins al 1884.

¹⁹ Ens referim a la frase «No hi ha més que un Elx a Europa» que van recollir molts viatgers abans i després de Poitou (Ford, Davillier, H. C. Andersen, etc.).

tors elxans que els permet obtenir una collita al terra i una altra al vol, els dàtils de les palmeres dels horts i els conreus associats a l'interior d'aquests, com ara el blat, el panís, el magraner i el taronger, tots cultius associats al reg per séquies. Arriben a provar uns dàtils agafats *in situ*, descrivint la tradicional forma d'ascendir a les palmeres amb l'ajuda d'una soga d'espart.²⁰

Després d'aquesta jornada elxana, tornen al seu allotjament a Alacant, des d'on decideixen anar a visitar Múrcia. A Cartagena els han informat que hi ha un ferrocarril d'Oriola a Múrcia, de manera que s'encaminen en diligència a la ciutat episcopal. En la nova travessia de la nostra ciutat aprecien nous detalls, com el llit sec del Vinalopó, el pont de la Mare de Déu, les ruïnes de les muralles, i de nou, com no, la palmera, fins al punt d'escriure «m'agrada la palmera, em fa somiar [...] quina noblesa, quina gràcia [...] té la dignitat dels pobles d'Orient».

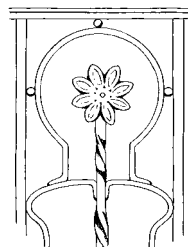
Quan s'acosten a Crevillent s'albiren a l'esquerra reflexos de la llacuna del Fondo i a la dreta la serra amb les cases-cova, que encara que no se citen en el text queden reflectides en un dels gravats de Foulquier; tots els pobles del camí els semblen àrabs.

El Baix Segura els causa una profunda impressió per la seua fertilitat, més gran que la de l'horta de Granada i comparable a la de Llobregat. Callosa li mereix unes línies i un nou gravat. Quan arriben a Oriola paren a sopar en una fonda i l'hostaler els indica que encara els queden unes dues hores per arribar a l'estació, el que els sembla una broma. Quan reprenen el camí s'adonen que no era tal. El camí es va desdibuixant i complicant i l'estació no apareix. En un moment donat els avança una tartana que feia el servei a l'estació, així que decideixen seguir-la, però l'estació seguia sense aparèixer. Quan ja s'esgotava la força dels cavalls i la paciència del cotxer, van arribar, a les dues hores, a la maleïda estació d'Oriola. Allà van prendre un tren que en deu minuts els va deixar a Múrcia. Podrien haver arribat en una hora «si en lloc de prendre el ferrocarril, haguérem seguit simplement la carretera; ¡perquè es fie vosté, doncs, dels indicadors espanyols!». ²¹

A Múrcia, a la qual arriben a primers de maig, continuen el seu viatge que els portarà en ferrocarril de tornada a Madrid, i des de la capital, també en ferrocarril, amb parades a El Escorial, Àvila i Burgos, tornaran al seu país, que després d'aquesta experiència espanyola estimen més que mai.

6. TRADUCCIÓ DEL RELAT²²

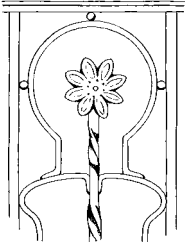
Alacant, amb les seues cases blanques o pintades, té una fesomia mig italiana, mig àrab. La ciutat és petita, situada al peu d'una muntanya de guix, de formes curioses, calcinada pel sol. Vista de prop, no té gran caràcter i, no obstant això, em sembla més neta i més alegre que Màlaga. La fonda del Vapor, on nosaltres vam descendir,



²⁰ Malauradament, aquesta tradició corre actualment un seriós perill de desaparèixer per culpa de la plaga del morrut roig, ja que són diversos els casos en què la palmera s'ha trencat en plena ascensió del palmerer, amb evident perill per a la seua integritat física.

²¹ Emilio SOLER PASCUAL, «La ignota estación de Orihuela», *Información*, 26-05-2002.

²² La traducció i transcripció corresponen a l'autor d'aquest article, que ha comptat amb la supervisió de la professora de Francès de l'IES Nit de l'Albà, Trini Esteve, a la qual des d'ací vull expressar el meu més sincer agraïment. La traducció correspon a les pàgines 338-351 de la primera edició. Per altra banda, hem de dir que les figures s'han inserit en l'ordre i en el lloc aproximat en què apareixen en el text original; els comentaris al peu són els de l'edició anglesa.



està regentada per un italià que ens rep amb una cordialitat aclaparadora. Aquest bon home ens ompli de tota classe d'atencions i de consells: ens serveix un esmorzar que en altres circumstàncies haguera estat molt apreciat, però que, després de la travessia que acabem de realitzar, ens resulta particularment agradable i reconfortant. Vol conduir-nos personalment a Elx i servir-nos de guia.

No hi ha, en efecte, res a veure a Alacant, però prop d'Alacant, a algunes llegües en la ruta de Múrcia, cal anar a veure Elx. Elx és certament una de les ciutats més originals i més boniques d'Espanya.

Eixint d'Alacant, seguim un camí ple de pols, que travessa uns camps àrids. El sòl pedregós es cobreix a penes, per aquí o per allà, d'algunes raquítiques espigues. Però de seguida l'aspecte del paisatge canvia: la terra, més rica, està carregada de collites: a les oliveres succeeixen els garrofers gegantins, les figueres, els ametlers i les vinyes. Algunes palmeres eleven la seua lleugera copa a la plana; s'agrupen com arbres familiars i amics de l'home, al voltant de les cases. El seu nombre augmenta a poc a poc; voregen els camps i el camí. Alguns instants més, i estareu a Orient.

Un bosc, un veritable bosc de palmeres s'estén davant vostre (n'hi ha, es diu, de trenta a quaranta mil), no es tracta d'aquestes palmeres primes i raquítiques com les que es veuen a Itàlia o a Provença, pobres exiliades que semblen estremir-se i marcir-se sota un cel massa dur per a elles; es tracta d'uns arbres vigorosos i, el tronc,

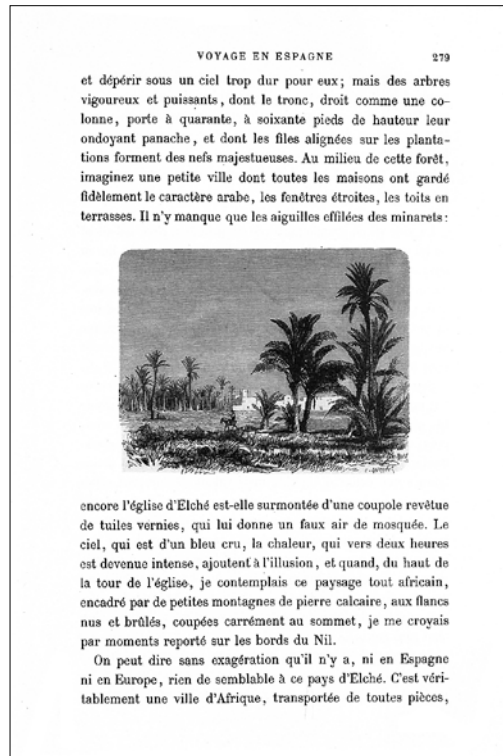


Fig. 3: Elx i les seues palmeres.

dret com una columna, sosté, a quaranta, a seixanta peus d'altura el seu ondulant plomall, les files alineades sobre les plantacions formen unes naus majestuoses. Enmig d'aquest bosc, imagineu una petita ciutat on totes les cases han guardat fidelment el seu caràcter àrab, les finestres estretes, els sostres en terrasses. Només faltin les agulles esmolades dels minarets; fins i tot l'església d'Elx està rematada per una cúpula revestida de teules verdes, que li donen un aire de falsa mesquita. El cel, que és d'un blau cru, la calor, que cap a les dues s'ha tornat intensa, acompanyen la il·lusió i, quan, des de dalt de la torre de l'església, contemplava aquest paisatge totalment africà, enquadrat per petites muntanyes de pedra calcària, amb les seues vessants nues i cremades, tallades en forma de quadres en el seu cim, em creia per moments transportat a les ribes del Nil.

Es pot afirmar, sense exageració, que no hi ha ni a Espanya ni a Europa res de semblant a aquesta terra d'Elx. És veritablement una ciutat africana que s'ha transportat, peça a peça, com per una vareta màgica, a aquesta banda del Mediterrani. L'efecte és sorprenent, fins i tot encara que estiguem previnguts. Jo m'esperava una espècie de vila àrab en miniatura, amb una bonica decoració d'opereta, com les petites viles xineses del nord d'Holanda. No és res d'això; és la vegetació mateixa, i la terra i el cel de l'Orient. Quan hàgeu vist Elx, podreu dir que heu vist un oasi del Sàhara. La ciutat viu en gran part de les seues palmeres. No només es proveeixen dels dàtils;

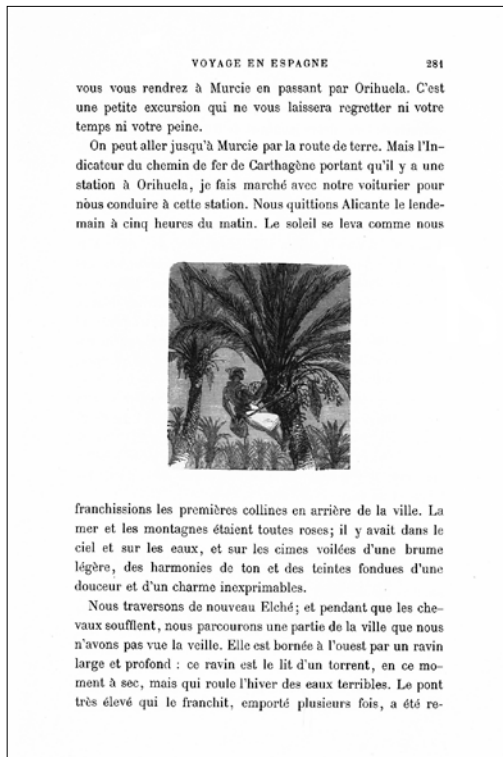
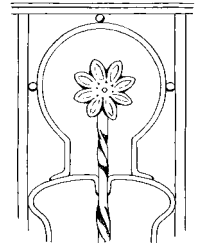
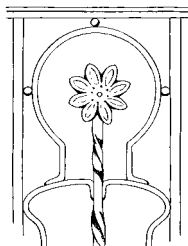


Fig. 4: Pujant a una palmera



les fulles, que es lliguen en feixos sobre l'arbre per blanquejar-les i que després es trenen de mil maneres durant la temporada d'hivern, es venen per fer les palmes del Diumenge de Rams i són objecte d'un comerç considerable. Es veuen a tot Espanya, als balcons de gairebé totes les cases; aquestes palmes beneïdes passen per tenir la virtut d'espantar el llamp.

Sota la conducció del nostre complaent hostaler, hem fet una passejada pel bosc. Està sembrat de camps de blat i de panís, de jardins plens de magraners i de tarongers, per on les séquies distribueixen per tot arreu unes abundants aigües. Se'ns ha fet tastar els dàtils; no estan tan bons com els d'Algèria, però valen aproximadament com els d'Egipte. Un jove ha anat a agafar-los del mateix arbre. Aquesta perillosa ascensió es fa d'una manera simple i molt original. L'home passa al voltant d'ell una corda d'espart que envolta al mateix temps el tronc de la palmera; l'esquena es recolza en aquesta corda, ell es referma contra el tronc amb els peus, i aprofitant els sortints que presenta la superfície, s'enfila al llarg d'aquest tronc vertical amb l'agilitat d'un gat salvatge.

La major part dels viatgers, després d'haver vist Alacant i Elx, prenen la seua ruta cap al nord i van a visitar València. S'equivoquen. Si em creieu, llogareu un cotxe, i anireu a Múrcia passant per Oriola. És una petita excursió que no us farà lamentar ni el vostre temps ni la vostra pena.

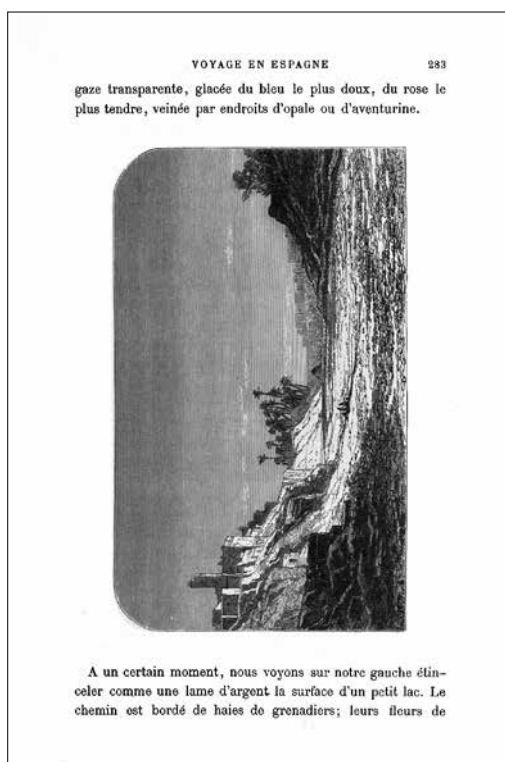


Fig. 5: Un paisatge prop d'Elx.

Es pot anar fins a Múrcia per la carretera de terra. Però l'indicador del ferrocarril de Cartagena diu que hi ha una estació a Oriola, acorde amb el nostre cotxer que ens conduïska a aquesta estació. Deixem Alacant l'endemà a les cinc del matí. El sol sortia quan franquejàvem els primers turons rere la vila. El mar i les muntanyes estaven de color rosa, hi havia al cel i sobre les aigües, i sobre els cims coberts per una lleugera boira, unes harmonies de to i uns tints foscos d'una dolçor i d'una calma inexpressables.

Travessem de nou Elx i, mentre els cavalls esbufeguen, recorrem una part de la vila que no havíem vist el dia d'abans. Està vorejada per l'oest per un barranc llarg i profund; aquest barranc és el llit d'un torrent, en aquest moment sec, però que desplaça a l'hivern unes aigües terribles. El pont més elevat que el franqueja, enderrocat centenars de vegades, ha estat reconstruït el segle passat sobre un pla monumental. A les vores escarpades del barranc, creixen uns massissos de paleres, cobertes de les seues flors grogues i de les seues figures vermelloses; grups de palmeres les coronen, dominant les ruïnes de les velles muralles i inclinant-se d'ací d'allà sobre el llit del torrent. M'agrada la palmera: em fa somiar, em recorda l'Orient, els seus grans espectacles, les seues ruïnes melancòliques. Hi ha una elegància i una majestuositat incomparables. El seu tronc poderós, que s'eleva d'un sol fill cap al cel, ha servit visiblement de model a la poderosa columna dels temples egipcis, i el seu plomall

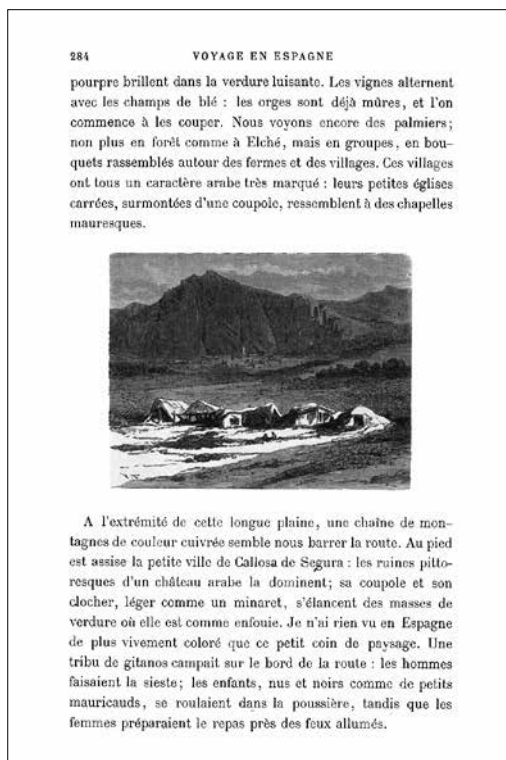
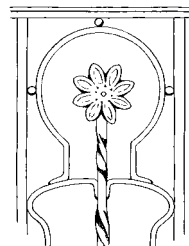
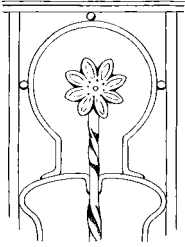


Fig. 6: Una imatge de muntanya.



que recau ha inspirat el model de l'ample capitell acampanat. La palmera no té, sens dubte, ni la frescor dels fullatges nous de què es revesteixen cada primavera els nostres arbres de climes temperats, ni la seua mobilitat que oneja al primer buf; però quina noblesa i quina gràcia, quina varietat fins i tot en els seus grups, en el seu port, sobretot a la vora dels rius i de les muntanyes, quan, en inclinar-se sobre les aigües, ella alça amb orgull el lleuger cap! Però el seu caràcter propi és la dignitat; és digna com els pobles d'Orient, amb els seus paisatges solemnes i els seus horitzons serrens; hi ha en aquesta com una aroma de poesia bíblica i de record de temps passats.

Més enllà d'Elx, la carretera s'acaba, entrem en un camí de travessia, un veritable camí espanyol, que creua camps, ben assenyalat, i cuida molt poc de les irregularitats del terreny. Però el país és dels més interessants. Estem sobre unes altes planes; l'horitzó, molt estès, està envoltat d'altres muntanyes, de formes gracioses i colors divertits. Les muntanyes d'Espanya estan generalment despullades de vegetació; de prop, són uns penyals calcinats, unes escarpes àrides, uns cims horrorosament nus, esquinçats, barrancosos. Però, de lluny, la llum del seu cel bell li fa com un vestit màgic, cobrint la seua nuesa amb una gasa transparent, gebrada del blau més dolç, del rosa més tendre, vetada per traces d'òpal o de venturina.

En un moment donat, veiem a la nostra esquerra relluir com una làmina de plata la superfície d'un petit llac. El camí està vorejat de fileres de magraners; les seues flors porpra brillen entre la vegetació. Les vinyes alternen amb els camps de blat,

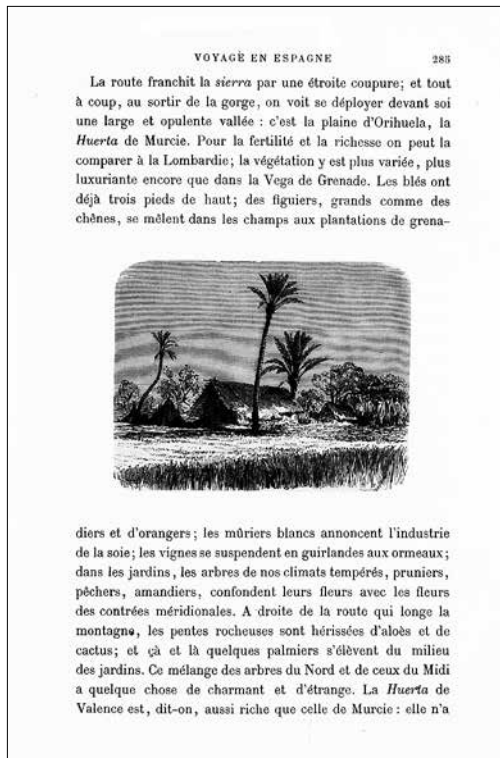


Fig. 7: Prop de Callosa

les espigues estan ja madures i estan començant a tallar-les. Encara veiem palmeres, no en boscos com a Elx, sinó en grups, en bosquets reunits al voltant de les granges i els pobles. Aquests pobles tenen tots un caràcter àrab molt marcat, les seues petites esglésies quadrades, coronades amb una cúpula, recorden les mesquites.

Al final d'aquesta llarga plana, una cadena de muntanyes de color coure sembla tallar el pas. Als seus peus s'assenta la petita vila de Callosa del Segura, senyorejada des de dalt per les pintoresques ruïnes d'un castell àrab; la seua cúpula i el seu campanar, estret com un minaret, s'alcen enmig de masses de verdor entre les quals queden gairebé ocultes. No he vist res a Espanya tan vivament acolorit com aquest petit racó de paisatge. Una tribu de gitanos acampava a la vora del camí, els homes dormien la migdiada, els xiquets, despullats i bruts com petits moriscos, es rebolcaven en la pols, mentre que les dones preparaven el menjar en el foc que havien encés.

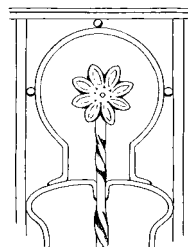
La carretera travessa la serra per una petita gola i en eixir d'aquest congost es contempla, davant seu, una ampla i rica vall: la plana d'Oriola i la vall de Múrcia. Per la seua fertilitat i riquesa, és comparable a la Llombardia; la vegetació és aquí més variada, més exuberant encara que a l'horta de Granada. Els blats tenen ja tres peus d'alt; figueres, grans com roures, es barregen en els camps amb plantacions de magraners i tarongers. Les moreres blanques anuncien la indústria de la seda; les vinyes se suspenen en garlandes sobre els oms joves; en els horts, arbres propis de climes temperats (pruneres, presseguers, ametlers) confonen les seues flors amb les de les regions meridionals.

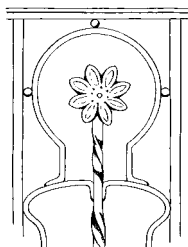
A la dreta de la carretera que va al llarg de la muntanya, els pendents rocosos estan coberts d'àloes i cactus, i d'ací d'allà apareixen palmeres elevant-se entre els horts. Aquesta barreja d'arbres del nord amb altres de meridionals té quelcom de fascinant i d'estrany. Diuen que l'horta de València és tan rica com la de Múrcia; però, en canvi, no té aquesta singular i original característica, aquest contrast de dos espais, de dues flors tan diferents.

Oriola, que en temps de moros va tenir una gran importància, avui té poca vida, tot i la prodigiosa fertilitat de la seua terra. En passar preguntem a l'amo d'una venta on està l'estació de ferrocarril, el qual ens respon, amb cara de bocabadat, que encara estem a més de dues hores d'aquesta. Vam creure que l'hostaler es burlava de nosaltres i ens vam quedar a sopar, ja que l'estació d'Oriola no podia estar a dues hores de la mateixa ciutat d'Oriola. De tota manera proposem al nostre cotxer que ens porte directament a Múrcia, de la qual s'aprecia un campanar a l'horitzó. Ell prefereix conduir-nos a l'estació com havíem convingut, i allà ens deixa.

Al principi tot va de meravella, seguim per un camí estret molt bonic que travessa els horts de tarongers i rosers que perfumen l'aire. Però de sobte, això, que no era més que una drecera, es converteix en un camí rural, estret, ple de sots i esvorancs. Puja, baixa, s'inclina i torna a alçar-se; deu vegades hem estat a punt de bolcar. Estem en ple camp. A la llunyania s'albiren algunes cases de camperols, aquestes són baixes, cobertes de canyes i per la seua forma recorden una mica les cabanes dels negres a les plantacions. No obstant això, continuem durant gairebé una hora, els nostres cavalls no poden ja més i volen ficar-se en totes les cases que veuen, el cotxer comença a inquietar-se. Pregunta a uns camperols que ens trobem, però tots responen impertorblement que anem pel bon camí.

A poc a poc, el paisatge canvia d'aspecte, hem travessat al llarg tota la plana i estem al peu de les muntanyes que l'envolten pel sud. El campanar de Múrcia sembla





allunyar-se cada vegada més; es diria que li girem l'esquena. Però ni el ferrocarril, ni l'estació apareixen. El cotxer està apurat i nosaltres rient de l'aventura, ens preguntem com acabarà aquesta. En aquest precís moment, la Providència se'ns mostra sota la forma d'una tartana, de domassos escarlata, amb cortines grogues i blanques, i decorada amb les més fantàstiques pintures. Aquell cotxe primitiu, tirat per una vigorosa mula, ens arriba i ens avança: és l'òmnibus del ferrocarril. No du viatgers, però, com que és un òmnibus, deduïm que per força ha d'haver-hi una estació. Marxem rere l'estrany vehicle i comencem el nostre camí a través del camp.

A cada caseta creiem veure una estació, però, en apropar-nos, la il·lusió s'esvaeix com un miratge. El cotxer comença a perdre la paciència, cosa rara en un espanyol. Però no hi havia res a dir, calia continuar; ni ell ni nosaltres podem quedar-nos a dormir en aquell desert. La màquina groga i roja continuava sempre davant nostre com el cavall de la balada. Per fi, després d'una altra hora per aquest camí sense fi, distingim un pal indicador, una petita casa blanca; pugem per un terraplé i la via fèrria s'estén davant nostre: estem a l'estació d'Oriola, el seu nom està ben escrit en grossos caràcters sobre la paret de l'edifici.

Deu minuts després estàvem a Múrcia, a la qual hauríem arribat una hora abans si en lloc de prendre el ferrocarril, haguérem seguit simplement la carretera; per a fiar-se vostè, doncs, dels indicadors espanyols!

BIBLIOGRAFIA

- BAYNAT MONREAL, M. Elena, «La sociedad española del siglo XIX según el *Viaje a España* de Eugène Poitou», Àngels SANTA BAÑERES - Cristina SOLÉ I CASTELLS (coords.), *Texto y sociedad en las letras francesas y francófonas*, Universitat de Lleida, Lleida, 2009, p. 239-248.
- BENNASSAR, Bartolomé - BENASSAR, Lucile, *Le voyage en Espagne. Anthologie des voyageurs français et francophones du XVI au XIX siècle*, Éditions Robert Laffont, París, 1998.
- BROTONS GONZÁLEZ, Javier: «Las ciudades alicantinas de Castelar vistas por los viajeros extranjeros», en *Castelar y su tiempo*, Ajuntament de Petrer, Petrer, 2001.
- FARINELLI, Arturo, *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el s. XIX. Nuevas y antiguas divagaciones bibliográficas*, Accademia d'Italia, Florència, 1944, 4 vols.
- FOULCHÉ-DELBOSC, Raymond, *Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal*, 1896 (reedició facsímil de Julio Ollero Editor, Madrid, 1991).
- GARCÍA ROMERAL, Carlos, *Bio-bibliografía de viajeros por España y Portugal (siglo XIX)*, Ollero y Ramos Editores, Madrid, 1999.
- *Diccionario Biobibliográfico de viajeros por España y Portugal*, Ollero y Ramos Editores, Madrid, 2010.
- IWASAKI, Fernando, «El desencanto sevillano de Eugène Poitou», *ABC*, edició de Sevilla, 13-07-2009, p. 22.
- NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael, «Polvo y chinches. Viajes por España en diligencia», *La Aventura de la Historia*, 55 (2003).
- POITOU, Eugène Louis, *Voyage en Espagne*, Alfred Mame & fils, Tours, 1869.
- SOLER PASCUAL, Emilio, «La ignota estación de Orihuela», *Información*, 26-05-2002.